

TOMASZ MIŃKO

Zakup księgozbioru Kazimierza Chłędowskiego przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1920 roku*

Jednym z pierwszych prywatnych księgozbiorów – jednocześnie jednym z mniej znanych – który wszedł do zbiorów utworzonej w 1928 roku Biblioteki Narodowej w Warszawie, był księgozbiór Kazimierza Chłędowskiego. Kazimierz Chłędowski (1843–1920) był znanym pamiętnikarzem, satyrykiem, gawędziarzem, badaczem i historykiem kultury, popularyzatorem kultury włoskiej¹. Jego księgozbiór, liczący około 8000 tomów, obejmujący prace dotyczące zagadnień kultury i sztuki, został zakupiony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP).

Starania o księgozbiór Chłędowskiego czyniły Biblioteka Jagiellońska (BJ) i Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. Artykuł jest próbą przedstawienia historii zakupu księgozbioru, odtworzonej na podstawie dokumentacji pochodzącej

* Artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu pt. *Zakup księgozbioru Kazimierza Chłędowskiego przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego* prezentowanego na seminarium Pracowni Historii Bibliotek i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej 25 września 2015 roku.

1 S. Wasylewski, *Chłędowski Kazimierz (1843–1920)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 307–308; *Kazimierz Chłędowski: pisarz i badacz kultury*, red. nauk. J. Miziołek, J. Maj, Krosno 2007 – <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/miziolek2007> [dostęp: 30.10.2015].

z MWRiOP², która trafiła do Biblioteki Narodowej wraz z jej pierwszym dyrektorem – Stefanem Dembym (1862–1939)³.

Pierwszy udokumentowany ślad wskazujący na zainteresowanie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego księgozbiorem pochodzi z pisma, które do Naczelnika Wydziału Bibliotek Państwowych, byłego kustosa Biblioteki Jagiellońskiej, historyka i wydawcy źródeł Józefa Korzeniowskiego (1863–1921)⁴ skierował 26 lipca 1920 roku historyk sztuki, kierownik Zbiorów Graficznych Biblioteki Jagiellońskiej oraz jej wicedyrektor Jerzy Kieszkowski (1872–1923)⁵. Seweryna Jabłonowska (siostra Kazimierza Chłędowskiego i jego spadkobierczyni) gotowa była przekazać MWRiOP księgozbiór z przeznaczeniem dla jednej z bibliotek w Polsce w zamian za dożywotnią „małą rentę”⁶.

W wypadku, gdyby MWRiOP nie wyraziło zainteresowania, gotowa była sprzedać go w Wiedniu, gdzie oferowano jej znaczną kwotę „do miliona” koron⁷. Kieszkowski sugerował kupno księgozbioru, który charakteryzował jako „b. wartościowy zbiór z zakresu hist. sztuki i kultury”, z przeznaczeniem dla BJ⁸. Dwa dni później – 28 lipca 1920 roku – Kieszkowski wysłał kolejne pismo do Korzeniowskiego z informacją o zmianie warunków nabycia księgozbioru. Jabłonowska zrezygnowała z przekazania książek w zamian za rentę na rzecz sprzedaży go „bibliotece poznańskiej” (Uniwersyteckiej) lub MWRiOP⁹. Kieszkowski ponowił prośbę o przekazanie księgozbioru do Biblioteki Jagiellońskiej i przedstawił rozległą argumentację za tym przemawiającą¹⁰. Argumentacja musiała okazać się przekonująca, gdyż już 6 sierpnia 1920 roku Korzeniowski wysłał pismo do Faustyna Józefa Bruno Jakubowskiego (krakowskiego adwokata i pełnomocnika Seweryny Jabłonowskiej) w sprawie ustalenia warunków

2 Biblioteka Narodowa, Oddział-Archiwum Zakładowe [BN OAZ], sygn. I.6., s. 1–125.

3 M. Brykalska, *Demby Stefan*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 167–168. Por. D. Rymusza-Zalewska, *Stefan Demby: znany i nieznan*, Warszawa 2003; S. Demby, *Listy*, oprac. D. Rymusza-Zalewska, Warszawa 2004.

4 S. Konarski, *Korzeniowski Józef (1863–1921)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 176–177.

5 M. Gutowski, *Kieszkowski Jerzy (1872–1923)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 438.

6 BN OAZ, sygn. I.6., s. 4–5. List J. Kieszkowskiego do naczelnika Wydziału Bibliotek Państwowych J. Korzeniowskiego z 26 VII 1920. Kieszkowski przebywał w tym czasie w Poznaniu.

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 BN OAZ, sygn. I.6., s. 6–9. List J. Kieszkowskiego do naczelnika Wydziału Bibliotek Państwowych J. Korzeniowskiego z 28 VII 1920.

10 Ibidem.

zakupu¹¹. Na odpowiedź Jakubowskiego przyszło mu poczekać do 10 września 1920 roku.

W tym czasie w Wiedniu doszło do wydarzeń, które w znacznym stopniu mogły skomplikować, o ile nie zniweczyć, starania MWRiOP. Sprawczynią ich była właścicielka księgozbioru Seweryna Jabłonowska. 28 sierpnia 1920 roku skontaktowała się z Poselstwem Polskim w Wiedniu i przedstawiła propozycję nabycia księgozbioru, wyznaczając jednocześnie termin 5 dni na podjęcie decyzji¹². Już następnego dnia z Warszawy przyszła odpowiedź pozytywna, a zainteresowanie kupnem księgozbioru wyraził kierownik Ministerstwa Sztuki i Kultury (MSiK) Jan Fryderyk Heurich (1873–1925)¹³. Od tego dnia o księgozbiór po Chłędowskim poczęły zabiegać równolegle dwa ministerstwa, nie informując się wzajemnie o podjętych działaniach i przebiegu negocjacji. Do przeprowadzenia spraw związanych z zakupem MSiK wyznaczyło prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego w Wiedniu, Juliusza von Twardowskiego (1874–1945) – swego przedstawiciela przy Poselstwie Rzeczypospolitej w Wiedniu, a prywatnie przyjaciela Kazimierza Chłędowskiego¹⁴.

Do jego zadań należało zasięgnięcie informacji o rzeczywistej wartości i zawartości księgozbioru, przesłanie do MSiK jego katalogu oraz zlecenie fachowej ekspertyzy „co do wartości dla historii sztuki”, którą mieli wykonać eksperci w Wiedniu¹⁵. Wycenę księgozbioru Twardowski powierzył Ignazowi Schwarzowi (1867–1925)¹⁶, antykwariuszowi, który miał już okazję zapoznać się z katalogiem¹⁷. Schwarz wycenił księgozbiór na 120 tysięcy koron austriackich oraz określił, że zawiera tylko dzieła dotyczące kultury i sztuki w języku polskim, włoskim, angielskim i francuskim¹⁸. Wycena ta, znacznie różniła się

11 BN OAZ, sygn. I.6, s. 14. Pismo nie zachowało się – informacja o nim pochodzi z listu F. Jakubowskiego do J. Korzeniowskiego z 7 IX 1920.

12 BN OAZ, sygn. I.6., s. 53. Telegram Poselstwa Polskiego w Wiedniu do MSiK z 25 VIII 1920. Wielkość księgozbioru oceniano na około 10 000 tomów.

13 M. Manteufflowa, *Heurich Jan (1873–1925)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 490–491. BN OAZ, sygn. I.6., s. 55. Depesza kierownika MSiK do Poselstwa Polskiego w Wiedniu z 26 VIII 1920.

14 BN OAZ, sygn. I.6., s. 56. Pismo MSiK do J. Twardowskiego, przedstawiciela MSiK przy Poselstwie RP w Wiedniu z 26 VIII 1920.

15 Ibidem.

16 E. Lebenstaft, Ch. Mache, J. Seidl, *Ignaz (Ignác) Schwarz (Schwartz)*, w: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Wien 1999, s. 438 – www.biographien.ac.at/oebl_11/438.pdf [30.10.2015].

17 BN OAZ, sygn. I.6., s. 57. Pismo J. Twardowskiego do MSiK z 7 IX 1920. Katalog sporządzono w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wiedniu.

18 BN OAZ, sygn. I.6, s. 58. Wycena (w j. niemieckim) księgozbioru Chłędowskiego wykonana przez I. Schwarza z 7 IX 1920.

od proponowanej przez właścicielkę, została jej przedstawiona. Jabłonowska oprotestowała ekspertyzę, tłumacząc to faktem, że Schwarż już raz dokonał zaniżenia wartości księgozbioru na potrzeby postępowania spadkowego i nie mógł dokonać obecnie innej wyceny¹⁹. Słowa jej potwierdził Twardowskiemu egzekutor testamentu Chłędowskiego, Eugeniusz Hauenschild²⁰. Kolejną wycenę na zlecenie Twardowskiego wykonał starszy bibliotekarz Uniwersytetu Wiedeńskiego, Hanns Bohatta (1864–1947)²¹, który nie został poinformowany o wcześniejszej wycenie Schwarża²². Nowa opiewała na kwotę 900 tysięcy koron, a wielkość księgozbioru wyliczono na ponad 8000 tomów, z których 30% miało być ilustrowanych²³. Na jej podstawie Twardowski wniosł do MSiK o szybkie pozwolenie na zakup księgozbioru za 500 tysięcy koron austriackich, kwotę, na którą przystała Jabłonowska²⁴. Kwota ta miała zostać wypłacona ze zdeponowanego w Wiedniu specjalnego, liczącego 3 miliony koron funduszu MSiK, przeznaczonego na „zakup zabytków sztuki ze zbiorów publicznych wiedeńskich”²⁵. Twardowski przekazał MSiK także otrzymaną od Jabłonowskiej informację o prowadzonych przez nią negocjacjach z MWRiOP w sprawie księgozbioru²⁶.

Zakończone niemalże sukcesem działania Juliusza Twardowskiego zostały nagle przerwane decyzją kierownika MSiK, który 24 września 1920 roku odstąpił pierwszeństwo zakupu Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, kończąc tym samym starania o jego uzyskanie²⁷. Decyzja ta była zapewne konsekwencją działań i ustaleń, jakie w Warszawie poczynił od 3 września 1920 roku Józef Korzeniowski. Tego dnia, zapewne zniecierpliwiony brakiem odpowiedzi na swe wcześniejsze pismo, polecił Michałowi Brensztejnowi, aby skontaktował się z Faustynem Jakubowskim i ustalił szczegóły zakupu. Najważniejsza była ostateczna cena i prawo do swobodnego dysponowania

19 BN OAZ, sygn. I.6., s. 59. Odpis pisma S. Jakubowskiej do J. Twardowskiego z 8 IX 1920.

20 BN OAZ, sygn. I.6., s. 62. Sprawozdanie J. Twardowskiego dla MSiK z 16 IX 1920.

21 R. Teichl, *Bohatta, Hans*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 2, *Behaim – Bürkel*, Berlin 1955, s. 420 – www.deutsche-biographie.de/pnd116231246.html [30.10.2015].

22 BN OAZ, sygn. I.6., s. 60. Sprawozdanie J. Twardowskiego dla MSiK z 9 IX 1920.

23 BN OAZ, sygn. I.6., s. 61. Gutachten über die von Excellenz von Chłędowski hinterlassene Bibliothek, 14 IX 1920.

24 BN OAZ, sygn. I.6., s. 62. Sprawozdanie J. Twardowskiego dla MSiK z 16 IX 1920. Wydanie szybkiej zgody na zakup księgozbioru było niezbędne z uwagi na kończący się 3 X 1920 wynajem mieszkania, w którym Seweryna Jabłonowska przechowywała książki po bracie.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 BN OAZ, sygn. I.6., s. 65. Telegram kierownika MSiK do J. Twardowskiego z 24 IX 1920.

księgozbiorem przez MWRiOP²⁸. Do dokonania oceny księgozbioru proponował wydelegować przebywającego „przy komisji rewindykacyjnej w Wiedniu” historyka i archiwistę, dyrektora Archiwum Państwowego we Lwowie, Eugeniusza Barwińskiego (1874–1947)²⁹. Pismo o podobnej treści wysłał również do Jakubowskiego³⁰. 10 września 1920 roku do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dostarczono opóźnioną odpowiedź Jakubowskiego na pismo z 6 sierpnia 1920³¹. Jakubowski informował Korzeniowskiego o negocjacjach, jakie podjęła Jabłonowska z Fryderykiem Papée (1856–1940)³², dyrektorem Biblioteki Jagiellońskiej, warunkach zakończenia procedury zakupu i konieczności wywiezienia księgozbioru przed 1 października 1920 roku, gotowości sprzedaży przez nią księgozbioru za cenę około 500 tysięcy marek, wysłaniu do Wiednia przedstawiciela MWRiOP celem zapoznania się z księgozbiorem i katalogiem, który z uwagi na gabaryty nie mógł być wysłany do Polski oraz o konieczności zapewnienia transportu i ochrony księgozbioru w drodze do Polski³³. Papée, celem pozyskania przynajmniej części księgozbioru, gotów był wydelegować do Wiednia przedstawicieli Biblioteki Jagiellońskiej. Sugerował także przewiezienie zakupionych książek do Krakowa, gdzie po „złożeniu części księgozbioru w Bibliotece Jagiellońskiej” reszta mogła zostać rozesłana do innych bibliotek wskazanych przez MWRiOP – wszystko to zaś w celu oszczędzenia kosztów³⁴. Kolejne pismo od Jakubowskiego otrzymał Korzeniowski 17 września 1920 roku³⁵. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego uzyskało informację o podjętych przez Jabłonowską kontaktach z Poselstwem Polskim w Wiedniu i będących ich wynikiem negocjacjach z MSiK³⁶. Po raz pierwszy pojawił się wątek sprzedaży księgozbioru nabywcom zagranicznym – „najprędzej Amerykanom” – z uwagi na wątpliwości, jakie zaczęła

28 BN OAZ, sygn. I.6., s. 10–11. Pismo J. Korzeniowskiego do M. Brenszejna z 3 IX 1920.

29 Ibidem. A. Kamiński, *Barwiński Eugeniusz, w: Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1, 1918–1984, Warszawa 1988, s. 34–35.

30 BN OAZ, sygn. I.6., s. 12–13. Pismo J. Korzeniowskiego do F. Jakubowskiego z 3 IX 1920.

31 BN OAZ, sygn. I.6., s. 14–18. Pismo F. Jakubowskiego do J. Korzeniowskiego z 7 IX 1920. Opóźnienie wynikało z urlopu wypoczynkowego, na którym przebywał w sierpniu Jakubowski, oraz z braku odpowiedzi na pisma, które kierował do Seweryny Jabłonowskiej pod koniec sierpnia 1920 roku.

32 W. Bieńkowski, *Papée Fryderyk (1856–1940)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980, s. 161–164.

33 Ibidem. Katalog kartkowy miał się mieścić w „czterech dużych pudłach”. Koszt wykonania kopii Jakubowski szacował na 2 tysiące marek.

34 Ibidem. Papée sugerował załadowanie książek na wóz meblowy i przewiezienie go do Krakowa.

35 BN OAZ, sygn. I.6., s. 21–22. Pismo F. Jakubowskiego do J. Korzeniowskiego z 14 IX 1920.

36 Ibidem.

żywić Jabłonowska co do zakupu książek przez państwo polskie³⁷. 19 września 1920 roku Józef Korzeniowski otrzymał prywatny list od Seweryny Jabłonowskiej, w którym prosiła go m.in. o przyspieszenie transakcji oraz informowała o przedłużeniu wynajmu mieszkania do połowy października³⁸. Następnego dnia do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotarło pismo dyrektora Fryderyka Papéego, będące sprawozdaniem z podjętych przez BJ działań mających na celu zakupienie i włączenie księgozbioru do jej zbiorów³⁹. Pojawiła się także nowa kwota, za jaką Seweryna Jabłonowska była gotowa sprzedać księgozbiór – 400 tysięcy marek polskich⁴⁰. Papée starał się ponownie uzyskać pierwszeństwo dla BJ przy wyborze pozycji z zakupionego księgozbioru, motywując to rolą, jaką odegrała Biblioteka w tej sprawie, wolą Seweryny Jabłonowskiej oraz sprawnością, z jaką jej pracownicy poradzili sobie z „biblioteką Creizenacha”⁴¹. W celu przetransportowania zbiorów do Krakowa proponował skorzystanie z usług firmy W. Bujańskiego z Krakowa lub usług J. Ziemaną – księgarza z Bytomia⁴². 24 września 1920 roku Ministerstwo wysłało do swego przedstawiciela w Wiedniu Juliusza Twardowskiego telegram z informacją o gotowości zakupu księgozbioru po Chłędowskim za 500 tysięcy marek austriackich, wypłaconych w dwóch ratach – pierwsza rata w październiku 1920, druga w styczniu 1921 roku⁴³. Transportem na koszt MWRiOP do Polski (a dokładnie do Warszawy – jak widać już wtedy Korzeniowski zdecydowany był oddać wszelkie „roszczenia” Biblioteki Jagiellońskiej do księgozbioru) miała zająć się firma W. Bujańskiego z Krakowa, z której usług później zrezygnowano⁴⁴. 7 października 1920 roku Józef Korzeniowski odebrał nadane 30 września 1920 roku przez Twardowskiego pismo z informacją o zgodzie Jabłonowskiej na warunki zaproponowane przez MWRiOP oraz o rozmowach z dyrektorem Towarzystwa Spedycyjnego i Transportowego „Wawel” p. Cichockim, który z uwagi na znaczenie księgozbioru dla kultury polskiej był gotów przetransportować

37 Ibidem.

38 BN OAZ, sygn. I.6., s. 23–25. List S. Jabłonowskiej do J. Korzeniowskiego z 10 IX 1920. Seweryna Jabłonowska i Józef Korzeniowski znali się osobiście i pozostawali w przyjaźni.

39 BN OAZ, sygn. I.6., s. 28–30. Pismo F. Papéego do J. Korzeniowskiego z 16 IX 1920.

40 Ibidem.

41 Ibidem. Wilhelm Creizenach (1851–1919), niemiecki historyk literatury, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, swój liczący około 2,5 tysiąca woluminów księgozbiór zapisał BJ.

42 Ibidem. Obie oferty zostały przesłane przez Bibliotekę Jagiellońską do MWRiOP, z żadnej z nich ostatecznie nie skorzystano.

43 BN OAZ, sygn. I.6., s. 36. Telegram MWRiOP do przedstawiciela MSiK przy Poselstwie Polskim w Wiedniu, J. Twardowskiego z 24 IX 1920.

44 Ibidem.

go do Warszawy „za policzeniem jedynie frachtu i rzeczywistych kosztów”⁴⁵. Twardowski prosił jednocześnie o wypłacenie pierwszej transzy, w wysokości 250 tysięcy koron austriackich, do 10 października 1920 roku z uwagi na planowany na 20 października 1920 wyjazd Jabłonowskiej⁴⁶. Jako załącznik do pisma przesłał także ważną dla MWRiOP odręczną zgodę Seweryny Jabłonowskiej na sprzedaż książek⁴⁷.

7 października 1920 roku Twardowski (nie będąc świadomym, że jego pismo z 30 września pozostało odebrane przez J. Korzeniowskiego dopiero tego dnia) ponowił swą prośbę o wypłatę pierwszej transzy 250 tysięcy koron dla Jabłonowskiej oraz o podjęcie przez MWRiOP ostatecznej decyzji co do wyboru firmy transportowej⁴⁸. Tego samego dnia Korzeniowski wysłał odpowiedź, w której prosił (w przypadku, gdyby przesłanie ustalonej kwoty przez MWRiOP do 10 października 1920 miało okazać się niemożliwe) o wypłacenie 250 tysięcy marek z funduszy będących w dyspozycji Poselstwa Polskiego w Wiedniu lub uzyskanych z innych źródeł wedle woli Twardowskiego⁴⁹. Jednocześnie MWRiOP pozostawiło do decyzji Twardowskiego wybór firmy transportowej, prosząc o rozciągnięcie opieki nad transportem książek do Polski⁵⁰.

10 października 1920 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w celu zapewnienia funduszy na wypłacenie pierwszej raty za księgozbiór, zwróciło się do Ministerstwa Skarbu (Departament Kredytowy) o zgodę na kupno 250 tysięcy koron austriacko-niemieckich, którą otrzymała 21 października 1920⁵¹. W czasie gdy MWRiOP oczekiwało na decyzję Ministerstwa Skarbu, próbę „zagarnięcia” księgozbioru po Chłędowskim podjęła Biblioteka Uniwersytetu Poznańskiego⁵². Jak wynika z telegramu rektora Uniwersytetu Poznańskiego prof. Heliodora Świącickiego (z 11 października 1920 roku) do prof. Adama Wrzoska (kierownika Departamentu Sekcji Nauki

45 BN OAZ, sygn. I.6., s. 44. Pismo J. Twardowskiego do J. Korzeniowskiego z 30 IX 1920. Twardowski wspomina w nim także o depeszy do MWRiOP z 29 IX 1920, która nie zachowała się.

46 Ibidem.

47 BN OAZ, sygn. I.6., s. 42. Zgoda S. Jabłonowskiej z 27 IX 1920 na sprzedaż książek po Chłędowskim za 500 tysięcy koron, płatnych w dwóch ratach po 250 tysięcy koron.

48 BN OAZ, sygn. I.6., s. 46–47. Pismo J. Twardowskiego do J. Korzeniowskiego z 7 X 1920. Pismo dotarło do MWRiOP 11 X 1920.

49 BN OAZ, sygn. I.6., s. 49–50. Projekt pisma J. Korzeniowskiego do J. Twardowskiego z 7 X 1920.

50 Ibidem.

51 BN OAZ, sygn. I.6., s. 51. Pismo MWRiO do Ministerstwa Skarbu z 10 X 1920. BN OAZ, sygn. I.6., s. 67. Pismo Ministerstwa Skarbu do MWRiOP z 21 X 1920.

52 BN OAZ, sygn. I.6., s. 66. Telegram rektora Uniwersytetu Poznańskiego H. Świącickiego do prof. A. Wrzoska z 11 X 1920.

i Szkół Akademickich w MWRiOP), księgozbiór miał być przekazany Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, gdyż takie życzenie miała wyrazić Jabłonowska⁵³. Prawdopodobnie telegram prof. Świącickiego był efektem braku poinformowania go o najnowszych ustaleniach pomiędzy MWRiOP a Jabłonowską⁵⁴.

26 października 1920 roku do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotarło pismo dyrektora Papéego, który (podobnie jak w piśmie z 16 września 1920) starał się przekonać Korzeniowskiego (powołując się, poza przydatnością księgozbioru do badań z dziedziny historii sztuki oraz posiadaniem wykwalifikowanej kadry naukowej do jego opracowania, także na niższe koszty transportu i fakt, że to Biblioteka Jagiellońska zapoczątkowała proces starań o zakup książek) do przekazania części księgozbioru Chłędowskiego do BJ, zamiast – jak było w tym czasie planowane – do Wilna, lub przyznania prawa do pierwszeństwa w wyborze pozycji, nim zostaną one rozdysponowane przez MWRiOP pomiędzy bibliotekami⁵⁵. Wyraził także gotowość wysłania do Wiednia Aleksandra Birkenmajera (1890–1967) z Biblioteki Jagiellońskiej w celu zabezpieczenia załadunku i transportu zbiorów do Polski⁵⁶.

27 października 1920 roku do Korzeniowskiego dotarło pismo Twardowskiego, w którym informował MWRiOP o treści umowy, jaką zawarł z firmą „Wawel” na transport księgozbioru do Warszawy, oraz prosił o zwrot 250 tysięcy koron austriackich, które wypłacił Jabłonowskiej⁵⁷. Zgodnie z zapisami umowy MWRiOP miało pokryć jedynie koszty przewozu, firma „Wawel” zaś na własny koszt ubezpieczyć transportowany księgozbiór na kwotę 1 miliona koron austriackich⁵⁸.

3 listopada 1920 roku Józef Korzeniowski otrzymał list od Seweryny Jabłonowskiej z podziękowaniami za przyspieszenie i zakończenie sprawy zakupu księgozbioru po Chłędowskim⁵⁹. Tego samego dnia do MWRiOP dotarł telegram z apelem w sprawie zmiany miejsca przekazania książek, wystosowany przez grupę profesorów i docentów Uniwersytetu Jagiellońskiego do Macieja

53 Ibidem.

54 Kwestia księgozbioru po Chłędowskim Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu była poruszana jedynie w korespondencji z lipca 1920 roku.

55 BN OAZ, sygn. I.6., s. 70–72. Pismo dyrektora BJ F. Papéego do J. Korzeniowskiego z 21 X 1920.

56 Ibidem. Por. M. Pelczar, *Birkenmajer Aleksander*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 70–72.

57 BN OAZ, sygn. I.6., s. 78–79. Pismo J. Twardowskiego do MWRiOP z 21 X 1920.

58 Ibidem.

59 BN OAZ, sygn. I.6., s. 80–83. List S. Jabłonowskiej do J. Korzeniowskiego z 3 X 1920.

Rataja, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Apel nie wpłynął na zmianę decyzji odnośnie miejsca skierowania transportu⁶⁰.

12 listopada 1920 roku do MWRIOP dotarło kolejne pismo wystosowane przez Twardowskiego z prośbą o definitywne określenie przeznaczenia księgozbioru (Kraków lub Warszawa) oraz o zwrot 250 tysięcy koron⁶¹.

Transport konwojowany miał być przez urzędnika kancelaryjnego z Wiednia, zaś w Warszawie powinien zostać (zgodnie z sugestiami Twardowskiego) odebrany z dworca przez straż wyznaczoną przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁶². MWRIOP zakomunikowało Twardowskiemu, że należna mu kwota została już wysłana do Poselstwa Polskiego w Wiedniu i zostanie mu dostarczona do rąk własnych⁶³, księgozbiór zaś powinien wysłać do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW)⁶⁴.

22 listopada 1920 roku do MWRIOP dotarł telegram Twardowskiego o planowanym na 21 listopada wysłaniu transportu do Warszawy⁶⁵. 24 listopada 1920 roku wpłynęło do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego kolejne pismo Twardowskiego, w którym informował o kupnie 3 szaf na książki po Chłędowskim, za 15 tysięcy koron, które wysłał do Warszawy⁶⁶.

Transport księgozbioru do Warszawy nie obył się bez problemów. Pociąg został zatrzymany przez władze czeskie w miejscowości Brzeclawie (Břeclav, Lundenburg) z powodu sporu ze stroną polską o zwrot 3 tysięcy krytych wagonów kolejowych. Spowodowało to interwencję dyplomatyczną Poselstwa Polskiego w Wiedniu w celu „uratowania” księgozbioru⁶⁷. Wskutek skomplikowanej sytuacji politycznej księgozbiór wraz z szafami dotarł do Warszawy dopiero 14 grudnia 1920 roku⁶⁸, gdzie został odebrany od konwojującego go urzędnika wiedeńskiego Głównego Urzędu Likwidacyjnego Stanisława Planka przez pracowników BUW⁶⁹.

60 BN OAZ, sygn. I.6., s. 80–83. Telegram z apelem profesorów i docentów historii sztuki UJ do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego M. Rataja z 2 XI 1920.

61 BN OAZ, sygn. I.6., s. 85–86. Pismo J. Twardowskiego do MWRIOP z 3 XI 1920.

62 Ibidem.

63 BN OAZ, sygn. I.6., s. 94. J. Twardowski potwierdził MWRIOP otrzymanie pieniędzy w piśmie z 13 XI 1920.

64 BN OAZ, sygn. I.6., s. 88–89. Projekt pisma MWRIOP do J. Twardowskiego [brak daty].

65 BN OAZ, sygn. I.6., s. 90. Telegram J. Twardowskiego do MWRIOP z 20 XI 1920.

66 BN OAZ, sygn. I.6., s. 91. Pismo J. Twardowskiego do MWRIOP z 16 XI 1920.

67 „Rzeczpospolita”, 24 XI 1920. BN OAZ, sygn. I.6., s. 92. BN OAZ, sygn. I.6., s. 96–98. Pismo R. Cichockiego do J. Twardowskiego z 10 XI 1920 [odpis].

68 BN OAZ, sygn. I.6., s. 100. Telegram do J. Korzeniowskiego z informacją o wyjeździe pociągu ze stacji Dziedzice z 2 XII 1920.

69 BN OAZ, sygn. I.6., s. 92. Pismo BUW do Wydziału Bibliotek Państwowych przy Sekcji Nauki i Szkół Wyższych z 14 XII 1920. Księgozbiór zapakowano w 26 skrzyń, szafy biblioteczne w 3 skrzynie.

Zabezpieczenie zbiorów w BUW nie zakończyło spraw związanych z zakupem książek po Chłędowskim. Do uregulowania pozostała kwestia wypłaty drugiej raty dla Seweryny Jabłonowskiej w styczniu 1921 roku. Przypominał o tym fakcie MWRiOP w jej imieniu Juliusz Twardowski w piśmie z 16 grudnia 1920 roku, prosząc jednocześnie o zmianę waluty, w której Jabłonowska miała otrzymać drugą transzę wypłaty, z koron austriackich (których wartość znacząco osłabła) na marki polskie⁷⁰. Kolejne pismo Twardowskiego z przypomnieniem o zbliżającym się terminie wypłaty i konieczności przesłania mu stosownych funduszy oraz zwrotu 15 tysięcy koron za szafy biblioteczne dotarło do MWRiOP dnia 6 stycznia 1921 roku⁷¹. W piśmie, które otrzymało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 12 stycznia 1921, Twardowski prosił już nie o przesłanie mu środków na uregulowanie zobowiązań wobec Jabłonowskiej, lecz o przekazanie ich bezpośrednio do Banku Przemysłowego w Krakowie⁷². Ministerstwo przystało na prośbę zmiany waluty, 250 tysięcy marek polskich wypłaciło Jabłonowskiej w dwóch ratach po 100 tysięcy⁷³ i 150 tysięcy, z czego drugą ze znacznym opóźnieniem⁷⁴. Pełną kwotę Jabłonowska odebrała dopiero 10 lipca 1921 roku w Krakowie⁷⁵. Juliusz Twardowski otrzymał zwrot 15 tysięcy koron za zakupione szafy dopiero w marcu lub kwietniu 1922 roku, gdy MWRiOP wystąpiło o zakup 36 869 i 9182 koron austriackich w celu uregulowania należności wobec niego i firmy „Wawel”⁷⁶. Sprawa uregulowania opłaty za przywóz księgozbioru Kazimierza Chłędowskiego do Polski przeciągnęła się do roku 1923 i nie można określić dokładnej daty jej zakończenia.

W Archiwum Zakładowym Biblioteki Narodowej nie natrafiono dotychczas na dokumentację dotyczącą dalszych losów księgozbioru.

Trwają prace mające na celu ich odtworzenie – od przywiezienia książek do Warszawy, do włączenia ich do zbiorów Biblioteki. Podjęto próbę identyfikacji i określenia dokładnej liczby książek wchodzących w skład kolekcji Chłędowskiego.

70 BN OAZ, sygn. I.6., s. 99. Pismo J. Twardowskiego do MWRiOP z 16 XII 1920.

71 BN OAZ, sygn. I.6., s. 102. Pismo J. Twardowskiego do MWRiOP z 28 XII 1920.

72 BN OAZ, sygn. I.6., s. 104. Pismo J. Twardowskiego do MWRiOP z 31 XII 1920.

73 BN OAZ, sygn. I.6., s. 111. Pismo do Kasy Krajowej w Krakowie polecające wypłacić S. Jabłonowskiej 100 tysięcy marek z 3 III 1921 [odpis].

74 BN OAZ, sygn. I.6., s. 111. Pismo MWRiOP do S. Jabłonowskiej z 7 VI 1921.

75 BN OAZ, sygn. I.6., s. 108. Pismo S. Jabłonowskiej do Wydziału Nauki MWRiOP z 12 VII 1920.

76 BN OAZ, sygn. I.6., s. 118. Pismo MWRiOP do Ministerstwa Skarbu z 22 III 1922.

TOMASZ MIŃKO

Purchase of Kazimierz Chłędowski's
book collection by the Ministry of Religious Denominations
and Public Education in 1920

The article discusses the efforts undertaken by the Ministry of Religious Denominations and Public Education in order to purchase the book collection of Kazimierz Chłędowski (1843–1920), author of memoirs, satirist as well as researcher and historian of culture who died in Vienna: the Ministry's correspondence with his heir and her plenipotentiary in Krakow, issues related to the assessment and valuation of the Vienna book collection, the competition with the Ministry of Culture and Arts for the right of its purchase, attempts to „take over” the book collection made by various Polish libraries, payment issues and incidents that occurred during its transport to Poland, and finally problems with the financial settlement, unresolved until 1923.